

Vefatının 900. Yılı Anısına Büyük Mütefekkir Gazâlî*

Great Thinker al-Ghazzali in Memory of the 900th Anniversary of His Death

Ali AYGÜN^a

^aTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
İslam Tarihi ve Sanatları ABD,
Tokat, Türkiye

Received: 28.02.2023
Accepted: 05.03.2023
Available online: 31.08.2023

Correspondence:
Ali AYGÜN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
İslam Tarihi ve Sanatları ABD,
Tokat, Türkiye
aygunali@hotmail.com

*Kolektif, *Vefatının 900. Yılı Anısına Büyük
Mütefekkir Gazâlî*, Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları, Ankara, 2013, 240 sayfa,
ISBN: 978-975-19-5646-0

ÖZ Kelam, fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi dinî ilimlerin yanı sıra mantık ve felsefi ilimler konusunda da engin bir ilmi birikime sahip olan Gazâlî, İslâm düşünce tarihine damgasını vurmuş çok yönlü bir İslâm âlimidir. Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserinde, Meşşâî filozofları özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ'nın metafizik fikirlerini hedef almış, filozofları tenkit ve küfürle itham etmiştir. Gazâlî, daha çok filozoflara yönelttiği eleştirileriyle tanınmışsa da aslında o, devrinin büyük bir eleştir-menidir. Eserlerinde ele aldığı ilmi ve fikrî alanların temsilcileri hakkında güçlü bir zihniyet sor-gulaması yapmış, bu tutumunu kelam ve fıkıhta da ortaya koyarak fukaha ve kelamcılara karşı ciddi eleştiriler yönelmiştir. Eleştirilerinin hedefi, fikhî sadece şekli boyutuyla ele alıp dinin de-runi ve ahlaki boyutunu ihmal ettiklerini; benlik duygularının, itibar ve menfaat sağlama arzula-rının esiri olduklarını düşündüğü fukahadaki dünyevileşmedir. Dikkatli okuyup incelenince *İhyâu Ulûmi'd-Din*'de Müslümanların içine düştüğü dinî, ahlaki ve kültürel yozlaşmanın ve bun-ların toplumsal, siyasi yansımalarının incelenip analiz edildiği anlaşılmaktadır. Bu makalede, Türkçe literatürdeki Gazâlî alanına ilişkin çalışmalardan biri olan *Vefatının 900. Yılı Anısına Bü-yük Mütefekkir Gazâlî* başlıklı kitabın tanıtım ve değerlendirmesi yapılmıştır. Kitap; eserleri, dü-şünceleri, Batı ve İslâm dünyasındaki etkileriyle İslâm ilim medeniyetinin kurucu unsurlarından ve temel taşlarından olan büyük mütefekkir ve mutasavvıf Gazâlî'yi farklı yönleriyle ele alıp ince-lemektedir. *Vefatının 900. Yılı Anısına Büyük Mütefekkir Gazâlî* adlı çalışma, on üç yazar tara-fından kaleme alınan on iki makaleden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazâlî; felsefe; akıl; etik; ihya

ABSTRACT al-Ghazali, who has a vast knowledge of logic and philosophical sciences as well as religious sciences such as kalam, fiqh, tafsir and mysticism, is a versatile Islamic scholar who has left his mark on the history of Islamic thought. In his work called *Tehâfütü'l-Felâsife*, Gazâlî tar-geted the metaphysical ideas of Peripatetic philosophers, especially Fârâbî and Avicenna, and ac-cused the philosophers of criticism and blasphemy. Although al-Ghazali is mostly known for his criticisms of philosophers, he is actually a great critic of his time. He made a strong mental ques-tioning about the representatives of the scientific and intellectual fields he dealt with in his works, and he made serious criticisms against the jurists and theologians by revealing this attitude in theology and fiqh. The target of their criticism is that they consider fiqh only with its formal dimension and neglect the inner and moral dimension of religion; It is the secularization of the fuqaha, who think that they are the slaves of their self-feelings and their desire to gain prestige and benefit. Upon careful reading and analysis, it is understood that the religious, moral and cul-tural corruption of Muslims and their social and political reflections are analyzed and analyzed in *Ihyau Ulumi'd-Din*. In this article, the book titled *Büyük Mütefekkir Gazâlî in Memory of the 900th Anniversary of His Death*, which is one of the studies on the field of al-Gazâlî in Turkish literature, has been introduced and evaluated. Book; It examines the great thinker and mystic al-Ghazali, who is one of the founding elements and cornerstones of Islamic scientific civilization with his works, thoughts, and effects in the West and the Islamic world, from different aspects. The work titled *Great Thinker al-Gazâlî in Memory of the 900th Anniversary of His Death* con-sists of twelve articles written by thirteen authors.

Keywords: al-Ghazzali; philosophy; reason; ethic; revitalization

EXTENDED ABSTRACT

al-Ghazali, who is one of the thinkers who is constantly on the agenda with his ideas and many works in the fields of thought such as fiqh, theology, mysticism and philosophy, is the first work on philosophy, *Makâsîdü'l-Felâsîfe*. The philosopher wrote this work in preparation for *Tehâfütü'l-Felâsîfe*, which he planned to criticize the views of philosophers. In his work called *Tehâfütü'l-Felâsîfe*, al-Gazâlî dealt with the criticisms of Peripatetic philosophers, especially Fârâbî and Avicenna's metaphysical ideas, in twenty issues, accused the philosophers of blasphemy in three of these issues, and emphasized that the philosophers were in bidat in seventeen issues. In his work called *Tehâfütü't-Tehâfüt*, Ibn Rushd dealt with each of the twenty different issues that al-Ghazali criticized the philosophers, and revealed the points where he was unfair in his criticisms. Although al-Ghazali is mostly known for his criticisms of philosophers, he is actually a great critic of his time. He made a strong mental questioning about the representatives of the scientific and intellectual fields he dealt with in his works, and he made serious criticisms against the jurists and theologians by revealing this attitude in theology and fiqh. The target of their criticism is that they consider fiqh only with its formal dimension and neglect the inner and moral dimension of religion; It is the secularization of the fuqaha, who think that they are the slaves of their self-feelings and their desire to gain prestige and benefit. In the preface of *Ihya*, the thinker complains that the scholars who should have been the pioneers of the hereafter have become formalists who have been deceived by the devil; he says that they corrupt the concept of science and mislead the people by considering it as fatwas given in accordance with the demands of politicians, or contentless theological debates or the rhetorical speeches of preachers that affect ordinary people; He states that, seeing that the true sciences and the hereafter path followed by his predecessors are now forgotten, he came to the conclusion that it is necessary to write the book he named *Ihyau Ulumi'd-Din*. When studied carefully, it is understood that the religious, moral and cultural corruption that Muslims have fallen into and their social and political reflections are examined and analyzed. In Turkish, it is possible to see various publications on al-Ghazali literature. One of the studies that should be focused on in this field is the work called *Great Mütefekkir Gazâlî in Memory of the 900th Anniversary of His Death*. In this article, the book titled *Büyük Mütefekkir al-Gazâlî in Memory of the 900th Anniversary of His Death*, which is one of the studies on the field of al-Gazâlî in Turkish literature, has been introduced and evaluated. Book; It examines the great thinker and mystic al-Ghazali, who is one of the founding elements and cornerstones of Islamic scientific civilization with his works, thoughts, and effects in the West and the Islamic world, from different aspects. The work titled *Great Thinker Gazâlî in Memory of the 900th Anniversary of His Death* consists of twelve articles written by thirteen authors. This book, which was prepared in the 900th year of the death of the great thinker and mystic al-Ghazali, who was one of the founding elements and cornerstones of the Islamic scientific civilization with his works, thoughts and effects in the Western and Islamic world; It can be considered as a qualified study since it contains satisfactory information for us to better understand the thinker's thought system. At the same time, the work allows the reader to question the understanding of "criticism" in particular, and opens new horizons for the reader about what criticism is.

Türkçede, Gazâlî literatürüne ilişkin üzerinde durulması gereken çalışmalardan biri de *Vefatının 900. Yılı Anısına Büyük Mütefekkir Gazâlî* adlı çalışmadır.

Felsefe ve İslâm felsefesine dair çalışmalarıyla tanınan on üç kişilik yazar kadrosu tarafından hazırlanan *Vefatının 900. Yılı Anısına Büyük Mütefekkir Gazâlî* kitabı; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Diyanet İlmî Dergi Gazâlî Özel Sayısı*'nda yer alan, her bir bölümü Gazâlî'yi farklı yönleriyle inceleyen on bir makaleye bir makale daha eklenmesiyle oluşmaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Bayraktar tarafından kaleme alınan "*Gazâlî: Kimdir ve Nedir?*" başlıklı kitabın ilk makalesi; Gazâlî'yle ilgili şu üç hususa işaret ederek düşünürün, bugün bizim için önemini ortaya koymaktadır: 1-Gazâlî, İslâmi hassasiyeti yüksek olan bir düşünürdür. 2-Gazâlî, eleştirmen bir düşünürdür. 3-Gazâlî, bir eylem adamıdır.

Gazâlî'nin düşünce sisteminin nasıl geliştiğinin incelendiği "*Gazâlî'yi Anlamanın Usûlü*" başlıklı kitabın ikinci makalesinde Prof. Dr. Gürbüz Deniz, düşünürün düşüncesinin bir bütün olarak kendi içinde tutarlı olup olmadığına cevap aramaktadır.

Gazâlî'nin bizatihi kabul ettiği fikirlerin yüksek ulema için yazdığı eserlerinde olduğunu belirten Deniz, düşünürün, bu eserlerinde avam ve vasat ulema için yazıp iddia ettiklerinin ve hatta onlarla zahiren çelişen fikirlerini de bu eserlerde izhar etmekten çekinmediğini tespit etmekte ve bu yöntemi bir ihyâci için meşru bir yol olarak değerlendirmektedir.

Kitabın üçüncü makalesi, Prof. Dr. Mesut Okumuş tarafından kaleme alınan “*Gazâlî’nin Kur’an Anlayışı ve Çok Boyutlu Tefsir Telakkisi Üzerine*” başlıklı makaledir.

Okumuş, Gazâlî’nin Kur’an anlayışı ve tefsir telakkisinin çok kapsamlı ve boyutlu bir özellik arz ettiğini ifade etmektedir. Düşünürün Kur’an anlayışı, Gazâlî, son ilahi çağrının vahiy yoluyla Hz. Muhammed’e (sas) indirilen ve tevatüren nakledilen Allah kelamı olduğuna inanmaktadır. Tefsir anlayışında ise Kur’an’dan hareketle ilmî nazariyeler geliştirme ve bilimsel varsayımlar, sonuçlar çıkarmadan ziyade ilmî verilerden hareketle Kur’an’ı tefsir etme anlayışı hâkimdir.

Kitapta yer alan diğer bir çalışma, Gazâlî’nin son tahlilde seçtiği tasavvufi yaklaşımının ele alındığı, Prof. Dr. Süleyman Uludağ tarafından kaleme alınan “*Bir Mutasavvıf Olarak İmam Gazâlî*” başlıklı makaledir.

Yazara göre Gazâlî, dikkatli ve bilinçli bir sufi, bir hâkim, bir mütfekkir ve ariftir. O, ele aldığı konuları tahlil ve izah ederken bunların şer’i ve zahirî hükümlere aykırı düşmeyen yorumlarını yapar, buna özen gösterir.

Prof. Dr. Hüsametdin Erdem tarafından yazılan “*Gazâlî’de Akıl Bilgisi ve Değeri*” başlıklı makale; bilgiyi kaynağı, sınırları, imkân ve değeri açısından sorgulayan düşünürün bu bilgi sorunu içinde yer alan akıl bilgi ve onun değerini ele alıp incelemektedir.

Erdem, Gazâlî’nin felsefenin varlık, bilgi ve değer gibi üç temel alanıyla doğrudan ilgilendiği gibi bilginin kaynağı, imkânı, saha ve sınırları ve değerleriyle de doğrudan ilgilendiğini söylemektedir. Gazâlî’ye göre duyu, akıl ve sezgi olmak üzere üç bilgi kaynağı vardır.

“*Gazâlî ve Tamamlayıcı Ahlak Felsefesi*” başlıklı makalede Prof. Dr. Mevlüt Albayrak ve Prof. Dr. Kevser Çelik, iki şeyi amaçlamaktadır: Birincisi Gazâlî’nin İhyâ’sının özellikle “Mukaddime”de ortaya koyduğu problem tanımlaması, günümüz süreç felsefesinin “geçmişin bil-fiil varlığı” dikkate alınarak okunmaya çalışılmasıyla onun yeni döneminin amaçladığı şeyi ve bunun akabinde ortaya çıkan etik sorunları ortaya koyma çabasına yönelik soruşturma biçimi tartışmaya açılmaktadır. İkincisi ise aynı yöntemle düşünürün ahlak felsefesindeki tamamlayıcılığının, problem olarak tanımladığı mevcut gerçekliği kavrayışının hem bireysel hem de geçmişin birikimsel tecrübesini bir arada görmeye çalıştığını göstermektedir.

Prof. Dr. Naim Şahin, “*Gazâlî’de Etik-Estetik İlişkisi*” başlıklı makalesinde: “Güzel nedir? Güzel olanlar nelerdir? Zahiri ve bätını güzellik ne demektir? Hayali ve duyulur güzellik ile duyulardan ayrı olan içsel güzellik ne demektir? Suret ve siret güzelligi nedir? Etik ile estetik arasında bir ilişki var mıdır? İyi, güzel midir? Estetik bir yargı, etik bir yargı olabilir mi? İnsanın yaşayışı beden ruh bütünlüğüne dayandığına göre acaba bu bütünlük içinde estetik duygu ve yaşayış ile ahlaki yaşayış farklı mıdır?” bu vb. sorulara cevaplar bulmaya çalışmaktadır.

Gazâlî’nin ihyâsını, İslami ilimleri “gözden geçirme” çabası olarak değerlendiren Prof. Dr. Mehmet Zeki İşcan, “*Gazâlî’nin İhyâ ve Islah Düşüncesine Genel Bir Bakış*” başlıklı makalesinde, düşünürün ihyâ hareketini, Nizamiye Medresesinin misyonuna uygun bulmaktadır. İşcan’a göre Gazâlî, bu misyona uygun olarak var olan düşünce sistemlerinin tekellerini kırmak ve bunlardan bir sentez oluşturmak peşindedir.

Prof. Dr. Suat Cebeci, “*Yazı Dili ve Yazılı İletişim Bağlamında Gazâlî’nin Üslubu*” başlıklı yazısında Gazâlî’nin “*İhyâ Ulûmi’-d-din*”, “*el-Munkızu mine’-d-Dalal*” ve “*Kavaidü’l-Akaid*” adlı üç önemli eserini dil ve üslup yönünden incelemektedir.

Yazar, dokuz asır önce kaleme alınmış mezkûr eserlerin, bugün aynı ilgi ve canlılıkla okunabilmesini sağlamış olmanın Gazâlî'nin dile hâkimiyetinin yanında, düşünürün dili bir iletişim aracı olarak kullanma başarısı olarak da görmektedir.

“*Gazâlî’de Mistik Tecrübe ve Akıl*” başlıklı yazısında Prof. Dr. Yaşar Aydın, düşünürü akıl ve mistik tecrübe kavramları üzerinden değerlendirmektedir.

Aydın’ya göre Gazâlî'nin ilahi hakikatlerin keşfinde, aklın yetersiz olduğuna dair görüşü, söz konusu hakikatlerin kesin bilgisinin insan için imkânsız olduğu anlamını içermemektedir. Ona göre bu hakikatleri tanımak ve onlar hakkında kesin bir tatmin elde etmek insan için imkânsız değildir. Onun imkânsız gördüğü ve *Tehâfüt*’te fikrî bir ifade kazandırdığı husus, beşerî aklın böyle bir tatmini hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceğidir.

“*Gazâlî’de Aklın Nass Bağlamında Eleştirisi*” başlıklı makalesinde Prof. Dr. Mustafa Tekin, Gazâlî’de akıl-nass ilişkisinin boyutlarını tespit ettikten sonra düşünürün akıl-nass denklemini nasıl kurduğunu analiz etmekte ve aklın nass bağlamında eleştirisinin ana hatlarını çizmektedir.

Tekin’e göre Gazâlî, aklın işlevlerini ve önemini kabul etmekle birlikte onun kendi sınırları içinde kalmasını istemektedir. Nassa rağmen metafizik alandaki akıl yürütmeleri ise eleştirmektedir.

Kitapta yer alan son makale, Prof. Dr. Ejder Okumuş tarafından yazılan “*Bir Yeniden Diriliş Projesi Olarak İhyâ Ulûmi’-d-Din*” başlıklı makaledir.

Yazar Okumuş, makalesinde *İhyâ*’yı, toplumu dönüştürüp diriltmek, yeniden ihyâ etmek amacıyla yazılması hasebiyle bir “ihyâ kitabı/ihyâ hareketi kitabı” olarak ele alıp incelemektedir.

Yazar, Gazâlî'nin baş eseri olup kitapları arasında en popüler, en iz bırakmış çalışması olarak müşahede ettiği *İhyâ Ulûmi’-d-Din*’in, toplumu ihyâ etmek, İslâmî ilimleri, İslâm toplumunu, Müslümanların zihniyet dünyasını ve hayat tarzını yeniden inşa etmek amacıyla yazıldığını belirtmektedir.

Yazar; tecdid ve ihyâ hareketlerinin, İslâm toplumlarının tarihî serüveninde İmam Gazâlî ile devam ettiğini ve ondan sonra da farklı zaman dilimleri ve farklı coğrafyalarda ortaya çıkıp günümüze kadar süregeldiğinin altını çizmektedir.

Sonuç itibarıyla eserleri, düşünceleri, Batı ve İslâm dünyasındaki etkileriyle İslâm ilim medeniyetinin kurucu unsurlarından ve temel taşlarından olan büyük mütefekkir ve mutasavvıf Gazâlî'nin 900. vefat yılında hazırlanan bu kitap; mütefekkirin düşünce sistemini daha iyi anlamamıza yönelik doyurucu bilgilere yer vermesi hasebiyle nitelikli bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Eser, aynı zamanda okurun, Gazâlî özelinde “eleştiri” anlayışını sorgulamasına imkân tanımakta, eleştirinin ne olduğuyla ilgili okura yepyeni ufuklar açmaktadır.